

A magyarországi bolgárság migrációja a 18–20. században

*Miklós Péter*¹

A bolgárság betelepedésének három hullámát különböztethetjük meg. Az első a 14. század második felétől a középkori magyar állam megszűnéséig (1526) tartott. A második hullám a 17. század utolsó évtizedében kezdődött és a 18. század közepén ért véget. Ezen két betelepelési mozgalom háttérében elsősorban a török uralom alól való kikerülés vágya állott. A bolgárok magyarországi megtelepedésének harmadik hulláma már a modernitáshoz kötődik: bolgárkertészek kisebb-nagyobb csoportjai a 19. század harmadik harmadától egyre több nagy és kisebb város mellett jelentek meg.

A magyarság és a bolgárság kapcsolata több évszázados, gyökere még a steppei vándorlás korára és a Kárpát-medencében való megtelepedés előtti időkre tehető. A magyar törzsszövetség a honfoglalás korában jelentős létszámú bolgár népességet talált a későbbi magyar állam területén (elsősorban annak déli és délkeleti részén). A politikailag különálló territóriummal rendelkező erdélyi Gyula és a Tisza és Maros vidékét uralma alatt tartó marosvári vezér, Ajtony alattvalói között bizonyosan szép számmal voltak bolgárok. Ebben a két régióban a déli szláv populáció kulturális és politikai jelentőségét tovább erősítette, hogy mind Gyula, mind Ajtony a görög (bizánci) szertartású keresztény vallást (későbbi nevén az ortodox kereszténységet) vette föl és terjesztette az uralma alatt álló területen.

Az erdélyi Gyula 952-ben tért keresztény hitre Konstantinápolyban, ahonnan keresztény papokkal tért vissza. Vezetőjük Hierotheosz, „Türkia püspöke volt” (a középkori bizánci forrásokban a magyarokat ugyanis türköknek nevezték), aki Gyulafehérvárott rendezte be egyházi központját. Ajtony 1019-ben, II. (Bolgárölő) Baszileiosz bizánci császár bulgáriai hadjárata után tért keresztény hitre a bolgár városban, Vidinben. Térítőpapok mellett bazilita szerzetesek is csatlakoztak hozzá, akiknek Marosvárott (a későbbi Csanád városában) építettett monostort Keresztelő Szent János tiszteletére. A görög szertartású papok nagyrészt szláv ajkúak lehettek, akik ismerték és gyakorolták a Szent Cirill és Metód – „a szlávok apostolai” – által elterjesztette egyházi szláv nyelvű liturgiát és egyházi irodalmat is.

A 10–11. század fordulóján jelentkező, Géza nagyfejedelem és I. (Szent) István király nevéhez fűződő központosító törekvések azokban véget vetettek Gyula és Ajtony különállásának. Gyula ellen 1003 körül, Ajtony ellen 1028 táján indított sikeres hadjáratot az első magyar király, amelynek eredményeként az előbbi territóriumát Erdély, az utóbbi szállásterületét pedig Csanád vármegye néven integrálta a kialakuló Magyar Királyságba. Ezzel párhuzamosan a nyugati (latin) szertartású kereszténység (a későbbi katolikus vallás) lett a domináns a térségben, ami értelemszerűen nem kedvezett a helyi szláv populációnak.

Az Árpád-házi magyar uralkodók balkáni expanziós törekvései (katonai akciók Szerbia, Bosznia és a bizánci birodalom főnhatósága alatt álló területek ellen) idején is érkeztek bolgárok magyar földre. A betelepedés azonban tömeges jelleget csak a 14–15. században öltött. I. (Nagy) Lajos 1365 nyarán elfoglalta Vidint és a későközépkori független bolgár államot – a vidini cárságot – bánsággá alakította, s beszervezte saját birodalmába. Ezzel párhuzamosan a bolgárok közül több tízezret – sokszor erőszakos módszerekkel – katolikus hitre térítettek a magyar király kereszties hadseregével vonuló

¹ Történész-muzeológus, Móra Ferenc Múzeum

boszniai ferencesek (a hadjárat célja ugyanis a balkáni bogumil vallás, a boszniai egyház és részben a keleti szertartású kereszténység elleni föllépés volt).

Az ezt követő évtizedekben nagy számban érkeztek határőr feladatokat ellátó bolgárok a magyar állam területére, elsősorban a déli (például Temes, Keve) vármegyékbe, s több uralkodói privilégiumot is kaptak. A betelepedést fölgyorsította az 1390-es években a nikápolyi vereség és Vidin török kézre kerülése. Ekkor ugyanis sok az oszmán hódítás elől menekülő bolgár volt kénytelen elhagyni hazáját és Erdély, illetve Magyarország területén menedéket keresni. Kereskedők, kézművesek és katonák mellett akkor már a hagyományosan földműveléssel foglalkozó réteg is megjelent.

A 14. század végén a boszniai ferences provincia (rendtartomány) hét kusztódiára (a ferences rend a rendtartománynál kisebb egyházigazgatási egységére) tagolódott. Ezek közül az egyik a bolgárajkú ferenceseket tömörítette, akik a nem sokkal korábban katolikus hitre tért bolgárok lelkipásztori ellátásáért voltak felelősek. Erre már csak azért is alkalmasak voltak, mert a törökök a Szent Ferenc rendjéhez tartozó „kolduló barátok” tevékenységét ha nem is támogatták, de engedélyezték és elnézték az uralmuk alatt álló területeken. Így például a Délvidék jelentős részén a katolikusok lelki gondozását a szegedi ferencesek végezték. Az erdélyi bolgár kusztódiát 1624-ben kivált a boszniai ferences rendtartományból és 1676-ban a katolikus egyházfő, X. Kelemen pápa önálló provincia rangra emelte.

A bolgárok betelepedésének második hulláma a 17–18. századra tehető. Az 1600-as évek utolsó két évtizede mind a balkáni és kelet-közép-európai népek, mind az európai nagyhatalmak számára a törökellenes harcok időszaka volt. Amikor 1683 nyarán IV. Mohamed török szultán ostrom alá vette Bécsset, a keresztény közép-európai – az osztrák és a lengyel – államok összefogtak Velencével és az Apostoli Szentszékkal a közös oszmánellenes föllépés érdekében. Az összefogás nem maradt eredménytelen, s nemcsak Bécsset sikerült megóvni, de Magyarország nagy része is főlzabadult a közel másfél évszázados török uralom alól. Az egyesült keresztény haderő vezetése további hadmozdulatokat tervezett a Balkánon Bosznia, Szerbia és Bulgária területén.

A keresztény katonai akció támogatásának jegyében robbant ki a bolgárok nemzeti felkelése 1688-ban Csiprovecben. A török haderő azonban meggátolta az európai csapatok további előrenyomulását, a bolgárok mozgalmát pedig leverte. Az elfojtott lázadás után brutális megtorló akció következett, amely elől tömegesen menekültek bolgárok a Habsburg birodalom területére. Ez a második betelepülési hullám már Mária Terézia uralkodása idején, az 1740-es években ért véget. A bolgárok elsősorban Erdély és a Temesi Bánság területén telepedtek meg. Ennek egyik oka az volt, hogy mindkét régióban éltek a középkortól kezdődően kisebb-nagyobb bolgár közösségek. Ennél az érzelmi indíttatásnál azonban jóval fontosabb lehetett, hogy Erdélyben az alvinci ferences rendházban volt a bolgár katolicizmus központja. Így a katolikus bolgárok (paulikánusok) lelki vezetését, szellemi és kulturális örökségük megőrzését és hagyományaik háborítatlan gyakorlását remélhették Erdélyben.

A Temesi Bánság esetében némileg más volt a helyzet. A terület 1718 és 1778 között ugyanis bécsi különkormányzat alatt állott, közigazgatásilag nem volt a magyar állam része, s mind politikai feje, mind földesura az uralkodó volt. A Temesvár központú Bánság területére magyarok nem is telepedhettek be, s a határőr feladatokat ellátó kiváltságos népcsoportok (románok, szerbek) mellett a Habsburg telepítési politika eredményeként a térségbe érkező nyugati telepések megjelenésével etnikailag igen sokszínű lett a régió. A bécsi telepítéspolitikára a legfontosabb szempont a katolikus vallás volt, így katolikus német, francia, olasz és spanyol népesség is települt a Temesvidékre. Ezek a nemzetiségek aztán járványoktól (pestis, kolera) és természeti katasztrófáktól (árvíz, szárazság) sújtva tették Dél-Magyarországot – ahogy már a 19. század közepén is nevezték – „a magyar Kánaánná”. A terület az 1900-as évek elejére a

kapitalista jellegű gazdasági szisztémák, a praktikus közlekedési struktúrák és a sajátos önkormányzati modellek terepévé, ezzel a gazdasági, társadalmi és politikai modernizáció egyik fontos Kárpát-medencei központjává vált.

A bolgároknak a Bánságba való betelepítésében fontos szerepe volt a bolgár származású, eredetileg ferences szerzetes Stanislavich Miklós csanádi püspöknek (1739-től 1750-ben bekövetkezett haláláig látta el ezt a főpapi tisztségét, s ő kezdte meg a temesvári katolikus egyházi központ kiépítését). Stanislavich püspök nevéhez a bolgárok betelepítésének két fázisa fűződik. 1726 és 1731 között megszervezte a paulikánusok Nyugat-Havasalföldre költözését. Ennek alapot adott, hogy az osztrák katonai megszállás alatt álló területnek, Olténiának akkor még címzetes püspökként ő volt a katolikus egyházi vezetője, Kraiova székhelyű apostoli adminisztrátora. Később – miután Valachia ismét a török ellenőrzése alá került – két hullámban a Temesi Bánság területére telepítette a katolikus bolgárokat. Az első hullám 1737 után, a második 1742 után költözött. Ezt indokolta, hogy katolikus híveit, a szó szoros értelmében vett „népét” nem akarta magára hagyni a török uralom alatt, amikor ő már a Habsburg birodalom védelmét és támogatását élvezte.

A bánsági bolgároknak két jelentősebb településük Vinga és Óbesenyő. Vingára 1741-ben érkeztek az első bolgár telepesek, az első keresztlőt 1741. október 15-én tartották. Három évvel később Mária Terézia kiváltságlevelet adott a településnek, amely Theresiopolis néven mezővárosi rangot kapott, széles körű önkormányzattal rendelkezett, élén a pallosjoggal rendelkező bolgár kapitány állt. A vingaiak ősei ércbányászattal foglalkoztak és különböző kisiparos tevékenységeket űztek, s aranyművesek, ötvösök és kovácmesterek nemzedékei kerültek ki közülük. Később inkább a földművelés dominált foglalkozásként a városias jellegű Vinga lakosai között. A város a 19. század második felében járásközpont lett, ma is álló a Szentháromság tiszteletére szentelt temploma 1892-re épült föl. Az 1920-as trianoni békeszerződés értelmében a város Romániához került. Óbesenyőn 1738. március 7-én végezték az első keresztlőt, a község templomát 1804-ben szentelték föl Nagyboldogasszony tiszteletére. A falu bolgár lakói földművelők voltak, s ez a település is a Román Királyság része lett 1920 után.

1. Táblázat: A dél-magyarországi bolgárság létszáma 1910-ben

<i>Vármegye</i>	<i>Település</i>	<i>Létszám</i>	
<i>Temes</i>	<i>Versec</i>	269	
	<i>Kevevára</i>	41	
	<i>Vinga</i>	2701	
	<i>Denta</i>	380	
	<i>Csák</i>	82	
	<i>Brestye</i>	890	
	<i>Denta</i>	370	
	<i>Székelykeve</i>	400	
	<i>Torontál</i>	<i>Nagybecskerek</i>	243
		<i>Nagykikinda</i>	73
<i>Óbesenyő</i>		5361	
<i>Módos</i>		458	
<i>Nagyzerzébetlak</i>		312	
<i>Lukácsfalva</i>		34	
<i>Óléc</i>		92	
<i>Kanak</i>		526	
<i>Rezsőháza</i>		1	
<i>Sándoregyháza</i>		763	
	<i>Bolgártelep</i>	417	
	<i>Karácsonyfalva</i>	30	
	<i>Szőlősudvarnok</i>	93	
	<i>Összesen</i>	13 536	

FORRÁS: CZIRBUSZ G. 1913

Az 1680-as évek vége és az 1740-es évek között betelepedett dél-magyarországi bolgárok létszáma 1910-ben (a városok melletti telepeken dolgozó néhány száz bolgárkertésszel együtt) meghaladta a tizennégyezret (1. táblázat). Ekkor városban alig több mint négy százalékuk lakott – elsősorban Vinga érdemel említést ismét, ahol a dél-magyarországi bolgárok több mint öt százaléka élt –, míg nagyközségben kétharmaduk, kisközségben pedig szűk egyharmaduk (2. táblázat).

2. Táblázat: A dél-magyarországi bolgárság által lakott településtípusok 1910-ben

<i>Településtípus</i>	<i>Létszám</i>	<i>Arány</i>
<i>Város</i>	626	4,6 %
<i>Nagyközség</i>	8 982	66,3 %
<i>Kisközség</i>	3 928	29,1 %
<i>Összesen</i>	13 536	100 %

FORRÁS: CZIRBUSZ G. 1913

A bolgár tudományos élet a két világháború között kezdett el érdeklődni a bánásági bolgárok iránt, akik nyelvük 18. századi állapota mellett számos archaikus népszokást és vallási hagyományt megőriztek. Petar Sztojanov Mutafcsiev bolgár történész, akadémikus végzett nagyhatású kutatásokat a bánásági bolgárok körében. A 17–18. században a Habsburg monarchia területére települő bolgárok többsége katolikus volt, érkezett azonban ortodox vallású bolgár is. Utóbbiak vallási életük tekintetében nehezebb helyzetben voltak, hiszen rögtön betelepülésük után kénytelenek voltak elfogadni a karlócai szerb ortodox metropolita egyházi főségét. A szerb ortodox egyház ugyanis I.

Lipót kiváltságlevele alapján szabadon működhett a Habsburg birodalom területén. Így az ortodox bolgárok nagyobb része néhány generáció alatt előbb vallásilag, majd kulturálisan és nyelviileg is asszimilálódott a szerbekhez.

A bolgárság magyarországi betelepülésének harmadik hulláma már a gazdasági modernizáció időszakára, a dualizmus korára esett. Ebben az időszakban Bulgáriából költöztek kertészek és idénymunkások Magyarországra. Ennek a népességnek csak kisebb hányada maradt és telepedett meg véglegesen a magyar állam területén, a többség megfelelő mennyiségű anyagiak összegyűjtése után visszatért Bulgáriába. Előbb a főváros és a nagyobb városok, később a kisebb vidéki városok mellett is megjelentek a bolgárok a 19. század végére és kertésztelepeket hoztak létre. A zöldségtermesztésnek sajátos, öntözéses és a magyar agrártermelésben korábban ismeretlen módszerű változatával jó termésre, nagy piacra és így nagyobb jövedelemre tettek szert.

Bolgárkertészek a 19–20. század fordulóján már nagy számban dolgoztak Budapest és a legtöbb olyan nagyobb város környékén, ahol kedvezőek voltak a klimatikus viszonyok és megfelelőek voltak a piaci adottságok. A melegágyas hajtásra és az öntözésre alapuló zöldségtermesztő technikájukat a hagyományos módszerekkel dolgozó magyar zöldségkertészek ismereteivel bővítették, s így azoknál hamarabb, jobb minőségű áruval tudtak megjelenni a piacon. Elsősorban paprikát, paradicsomot, fejes salátát és uborkát termesztettek. A bolgárkertészek eszközeiket és eljárásaikat sokáig maguknak tartották fenn, ezért egészen az 1920-as évekig igyekeztek – Bulgáriából érkező vagy magyarországi – bolgár napszámosokkal és kiséítőikkel dolgoztatni. Hogy ez a gyakorlat megszűnt, annak egyik oka a trianoni békeszerződés lehetett: a magyarországi bolgárok nagy része ugyanis az új magyar államhatárokon kívülre került.

A magyarországi bolgárkertészek 1914-ban megalapították a budapesti székhelyű Magyarországi Bolgárok Egyesületét. 1941-ben a fővárosi bolgárkertészek beszerzési és fogyasztási szövetkezetet alapítottak, amelynek nyomdokain 1957. október 12-én létrejött a Dimitar Blagoev Zöldségtermelő Szövetkezet Budapest IV. kerületében. 1932-ben adományokból fölépült a magyarországi bolgár ortodoxok első temploma a budapesti Szent Cirill és Metód templom, amelynek udvarán később irodaépületet és közösségi termet is kialakítottak a kolónia tagjainak. 1936-ban szervezték meg a Szent Trifon Kertészegyesületet, amely aztán egyaránt védelmezte a nagytermelők és a munkások érdekeit, szervezte például a bolgároknak a Magyarországra érkezés, a hazautazás, a pénzváltás ügyeit is. A magyarországi bolgároknak a főváros mellett Pécsen és Miskolcon volt egyházuk és iskolájuk.

3. Táblázat: A bolgár lakosokkal rendelkező települések száma vármegyénként a 19. században

Vármegye neve	Azon települések száma, ahol bolgárok is éltek
Alsó-Fehér vármegye	6
Arad vármegye	6
Bács-Bodrog vármegye	5
Baranya vármegye	1
Békés vármegye	1
Beszterce-Naszód vármegye	2
Bihar vármegye	6
Brassó vármegye	2
Csongrád vármegye	2
Fogaras vármegye	3
Hunyad vármegye	7
Kolozs vármegye	1
Kisküküllő vármegye	1
Krassó-Szörény vármegye	26
Máramaros vármegye	1
Maros-Torda vármegye	2
Nagyküküllő vármegye	4
Pest-Pilis-Kiskun-Solt vármegye	2
Pozsega vármegye	3
Sáros vármegye	1
Szeben vármegye	5
Szolnok-Doboka vármegye	3
Temes vármegye	30
Torontál vármegye	24
Udvarhely vármegye	2
Verőce vármegye	2
Zólyom vármegye	1

FORRÁS: GJUROV, A. 2001

Összességében megállapítható, hogy a bolgárok Magyarországra való betelepülésének három (középkori, 17–18. századi és 19–20. századi) hulláma közül a második volt a legnagyobb létszámú és az akkor érkezők tudták legtovább – egészen napjainkig – megőrizni identitásukat. Ennek elsődleges oka a zártság és tömbjellegű együttélés volt. Ugyanakkor a magyarországi bolgárság történetének tárgyalásakor ki kell emelni, hogy legnagyobb részük mindössze három vármegye, az egykori Temesi Bánság területén szervezett Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék területén élt. Mint a 3. táblázatból látható, a 19. században a bolgárok által lakott településeknek is több mint fele ebben a régióban volt (csak azok a településeket voltak figyelembe véve, ahol tíznél több bolgár élt). Az ország egyéb területein csak szórványosan telepedtek meg bolgárok, bolgár közösségek.

A második hullámban érkezők többsége katolikus vallású volt. Kiemelkedő központjuk volt Vinga és Óbesenyő. A dél-magyarországi bolgárok nem nagyon vándoroltak az országon belül. Ha vándoroltak is, elsősorban a már említett három vármegye valamelyikében telepedtek meg, legtöbbször családi kapcsolatok vagy

